

Het Pak van Sjaalman: kijk op Indische letteren

Een gesproken column voor *Indische letteren* d.d. 11 september 2009

Eerst een Intro

Hoofdschuddend, in toenemende verwarring en zelfs groeiende aversie heb ik het gelezen. En diep teleurgesteld heb ik het uiteindelijk weggelegd. Dit had ik niet verwacht. Ik dacht 1. dat hij kon schrijven en 2. dat hij een biografie zou schrijven: een schrijversleven over een ook door mij diep bewonderde auteur. Maar zelden heb ik zo'n dik pak papier doorgenomen met zo weinig innerlijke structuur en relevante inhoud. Want hoofdstukken met jaartallen erboven noem ik geen structuur en een egodocument over een schrijver die onzichtbaar blijft onder de slagschaduw van zijn biograaf is geen biografie. Maar ik wil deze plaats niet gebruiken voor een recensie. Ik wil me beperken tot de meest essentiële kritiek die ik op het werk heb: de door en door koloniale blik van de biograaf op zijn arme subject. Van de ondertitel: een Indo-schrijver (wat is dat in godsnaam?) tot de merkwaardig-selectieve bibliografie. Van woordgebruik als 'geworteld in Indië (voor Indo's) tot 'oost' versus 'west' (voor etnische, lees: racistische verschillen). Koloniaal. Van de vraagstelling over de uitgroei van een (vermeende) kleine Indo tot Stem van Indisch Nederland, tot en met de werkwijze in het boek die ik de sandwichformule heb gedoopt. Die gaat als volgt: de biograaf doet beweringen, dan volgt een citaat, of vaker nog: een parafrasering, en dan sluit de biograaf af door met andere woorden te herhalen wat hij ter inleiding al beweerde, onder voorbijzien van wat het citaat te melden had. Een beproefde koloniale tactiek om 'de ander' in zijn eigenheid onzichtbaar te maken, die sinds Edward Said bestreden wordt met de notie van 'Het recht op het eigen verhaal'.

Maar Said komt in het hele verhaal niet voor, ook niet in de bibliografie. Dus wordt de biografie op zijn beurt verpletterd, in zijn geval door koloniale verschijnselen als Indo's, waarmee hij kennelijk geen postkoloniale raad weet. Eigen schuld. Had-ie maar buiten de gevestigde mythes moeten treden. Of daarvan op z'n minst afstand genomen, bijvoorbeeld door zijn object niet als Tjalie Robinson, een pseudoniem immers, maar als Jan Boon, de schrijver, te beschouwen. Want wie zich in een mythe begeeft, komt er niet meer uit.

Daarom gaat deze column niet over die biografie, maar over Boon, en over mijn blik op een eventuele toekomst van Indische letteren. Mijn hoop dat er liefst geen toekomst is voor *Indische* letteren (je zou maar postuum tot transmigrant verklaard worden) wil ik gelijk een postmoderne petemoei als wens formuleren. Ik wens dat Indische letteren, liefst alle letteren, met een postkoloniale attitude benaderd worden, met postkoloniale blik gezien, in postkoloniale terminologie beschreven, en postkoloniaal gewaardeerd op eigen merites. Postkoloniaal betekent: de koloniale mythevorming voorbij. Zodat je tenminste rustig Indo kunt zijn, als schrijver én als lezer, zonder je daarin bij wijze van moderne apartheid voor eeuwig opgesloten te weten.

Dan nu de column

Neem nou een schrijver als Jan Boon. De mythe voorbij zou een biografie over hem een man beschrijven die leefde in een koloniale wereld en na de *politieke* dekolonisatie verhuisde van Indonesië waar hij opgroeide, naar Nederland waar hij geboren was, samen met tenminste 300.000 anderen in het zelfde schuitje en van de regen in de drup. Stammend uit een militair milieu, zelf opgeleid tot onderwijzer, was Boon redacteur bij een krant geworden, om van daaruit ook een gooi naar het literair schrijverschap te doen. In 1952 en 1954 en in 1956 publiceerde hij, in Indonesië nog, onder de pseudoniemen Tjalie Robinson respectievelijk Vincent Mahieu zijn eerste bundels, waarvoor hij zich vanaf 1948 al had losgeschreven in periodieken als *de Nieuwsgier, de Vrije Pers en Oriëntatie*. Ik ontleen deze gegevens aan de zeer inzichtelijke bibliografie van Adrienne Zuiderweg in de bundel *Tjalie Robinson, de stem van Indisch Nederland* uit 1994. Die twee eerste bundels, *Piekerans van een straatslijper* en *Tjies, een bundel Vertellingen* noopten Boon kennelijk meteen tot het formuleren van een literair credo. De schrijver is een medium, luidt dat credo. Hij schrijft op wat er al is, hij drukt uit wat iedereen al weet en aan elkaar vertelt. “Dit zijn mijn eigen piekerans niet”, zegt hij bij de eerste druk van de bundel, “maar van iedere andere straatslijper in Indonesië”; en in zijn Intro bij *Tjies* heet het: ik schrijf op wat “wij, uit het Morgenland” aan elkaar vertellen. Tussen de schrijfsels van Tjalie Robinson en Vincent Mahieu zitten geen geheimzinnige verschillen tussen ‘Oost’ en ‘West’ of Literatuur versus Stem van Nederland of zoiets, maar tussen de twee literaire genres die Boon volgens eigen woordgebruik praktiseert: opstellen in de *Piekerans* en vertellingen in *Tjies*. Wat zijn die verschillen dan tussen die genres, bij Boon? Geen biograaf die het antwoord weet, of zelfs maar de vraag stelt.

Maar zijn antwoorden op dergelijke vragen, vragen vanuit het literaire werk, niet het interessante aan een schrijversleven, het bestaansrecht van een biografie over een schrijver? In elk geval wel bij Boon. Temeer omdat er een subtiel verschil zit in de manier waarop Boon zichzelf als schrijver in die twee bundels presenteert. In het ene geval is hij een van velen die bijdragen leveren aan ‘het orgaan van de club van straatslijpers’, zoals hij zijn *Piekerans* noemt; daar verdwijnt hij als het ware in de groep. Terwijl hij omgekeerd in *Tjies* zich juist even los uitmaakt uit die “wij-groep uit het Morgenland”. Daar presenteert hij als een Hitchcock van de *lettres*, zichzelf: “En ik? Een blootvoetige jongen met een tjies”. Dat is een individu. Een die weliswaar direct weer uit beeld verdwijnt, want, vervolgt Boon snel: “het is niet de jongen die telt, het is de jacht alleen die telt”. Maar wel één die het dilemma toont: hoe individueel ben je in de groep? Wat betekenen je als individu voor de groep? Wat betekent de groep voor jou? Bange vragen die even opflitsen met de verschijning van de jonge jager. Het zijn vragen die wellicht elk groot-gezinslid zich stelt, en zeker gezinsleden uit de Indische cultuur die immers, meer dan bijvoorbeeld de Nederlandse, een groepscultuur was en is. Maar hier zijn het vragen van literair belang, omdat de toon in *Tjies, een bundel Vertellingen* gezet wordt door ‘Adieu aan Josephine’, een verhaal dat op dergelijke vragen is gebouwd. Het zijn trouwens ook vragen die hilarisch uitvergroot worden als 300.000 mensen, alsmede een bijna gehele samenleving in een ander land (plus een biograaf) Boon voornamelijk als gezinshoofd gaan beschouwen, als de ‘stem van Indisch Nederland’. Maar zo gaat het daar niet over in de biografie. Want de Intro uit die eerste druk van *Tjies* komt niet aan de orde, ook niet in de bibliografie.

Voor de aankomend schrijver was het –als ik tussen de regels door mag lezen- toch een levensgroot probleem. Aan zijn zoon in Amerika schrijft Boon dat hij al sinds zijn eerste huwelijk bezig was schrijver te worden, een beroep dat -ook met Boons literair credo- een hoge mate van individualiteit vereist. Het duurde daarom tot Lilian Ducelle voor hij de habitat om zich heen geschapen had om ook daadwerkelijk schrijver te kunnen zijn. En juist ten tijde van zijn ‘coming out’ dekoloniseerde zijn Morgenland en vertrok hij (waarom eigenlijk?) midden jaren vijftig contre coeur naar zijn geboorteland. Daar trof hij naast zijn Indische medemigranten een samenleving aan waarin verzuiling geen millimeter ruimte liet voor (literaire) culturele diversiteit. Wat moest hij nu? Want hoe graag hij ook schrijver wilde zijn, niet op de manier die in zijn tijd in Nederland -en ook in zijn hoofd!- norm was: als producent van romans en trilogieën, short stories of novellen. Boon wist natuurlijk nog niet dat later ene Edward Said dit soort literatuur, met name de roman, zou typeren als de culturele dragers bij uitstek van het westerse kolonialisme. Boon schreef –ook zijn literaire credo- gewoon op basis van zijn ervaringskennis als Indische cultuurdrager in de kolonie. Hij schreef, principieel en consequent, als Opschrijver. Hij schreef eigen en andermens herinneringen en levenservaringen op, en wel in literair marginale genres als ‘opstellen’ en ‘vertellingen’. Die literaire praktijk zou hij vanaf de *Piekerans* uit 1952 tot en met zijn allerlaatste nummer in 1974 van *Tong Tong*, dat gerust als het ‘cluborgaan Uit Indië’ beschouwd kan worden, realiseren. Dat was geen zwaktebod van een Tjalie die niet meer aan literatuurschrijven toekwam, zoals de koloniale mythe luidt. Het was Boons literaire keuze.

Het is dat omvangrijke werk, van de Piekerans tot en met Tong Tong , dat Pak van Sjaalman, dat de literaire productie van Jan Boon vormt. Of wij die nu wel of niet waarderen, en of die nu wel of niet overeenkomt met de gangbare literaire normen van toen of nu, dát is wat hij als schrijver voortbracht. Dat Pak behoort in z'n geheel als object beschouwd te worden alvorens wie dan ook een uitspraak kan doen over het literaire laat staan het Indo-gehalte van Jan Boon en zijn werk.

Als een Pak van Sjaalman, zo wens ik dat het werk van Jan Boon, ja, het hele object van de Indische Letteren, gezien wordt. Als zo'n zootje ongeregeld waar Droogstoppels tevergeefs inzichtelijke lijstjes van proberen te maken. Tevergeefs, want er zijn verzen in dat Pak, een gedicht met ongelijke strofen, teksten zonder rijm, en in diverse talen en genres: romancen in het Maleis en krijgszangen in het Javaans, brieven en dagboekfragmenten, maar ook staten, opgaven en berekeningen, cijfers dus, en verhandelingen over een enorme verscheidenheid aan onderwerpen, naast gewoon maar aantekeningen en losse gedachten (p.15).Of je *Tong Tong* leest. Binnen de Indische letteren zijn er allerlei Pakken van Sjaalman. Bijvoorbeeld het Pak van Frits van den Bosch, en het Pak van de Indische migrantengroep in Nederland: het IWI. Misschien is het Pak van Sjaalman wel meer dan alleen een bezienswaardigheid, misschien is het wel een Indisch genre. Want er is er ook een van Kousbroek (Oost-Indisch Kampsyndroom, 1992), en van Rob Nieuwenhuys (Oost-Indische spiegel). En Marion Bloems *Thuis* is zo'n pak, en thuis bij Alfred Birney ligt er een, waar af en toe een novelle uit lekt. Er is er een op internet (de *Nieuwsbrief* van het Indisch Netwerk) en wie weet waar nog meer; het is een kwestie van kijken hebben.

Via het Pak van Sjaalman werpen we een blik op wat de schrijver wil uitdrukken voordat een Van Lennep er Schone Letteren, gevestigde Literatuur van maakt. Kon maken, omdat Droogstoppels als hij –en niet de schrijvers zelf- nu eenmaal de middelen daartoe in handen hebben. Als metafoor, genre, of beide, het Pak van Sjaalman beschrijft de positie van schrijvers uit een marginale cultuur. Dat is wat Jan Boon in elk geval was: een schrijver uit een marginale cultuur. Hij wist dat, in Indië al, en maakte van de marge zijn habitat. Dat is wat migranten doen: een habitat maken, waar ze ook zijn, om te kunnen zijn wie ze zijn. Die van Boon had een complete literaire infrastructuur: tijdschrift, uitgeverij, boekhandel, kunstkring en soos, zodat hij kon zijn wat hij wou: schrijver, nee, Opschrijver, waar hij ook was. Boon was op allerlei plaatsen in de wereld, maar altijd schrijver. Hij schreef voor de onsterfelijkheid, niet voor een toekomst. Mijn ultieme wens voor de Indische letteren is dat zij onsterfelijk zijn.

Edy Serieese
Leiden, 9 september 2009